

УДК [316.473:316.62-049.2]:616.98-036.21(477)»20»

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2021.15.09>

**СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ДИСКУРСИВНОГО СПРИЙНЯТТЯ ТА
КОНСТРУЮВАННЯ ПОВЕДІНКОВИХ МОДЕЛЕЙ
(НА ПРИКЛАДІ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ)**

Калиняк О. Т.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, Україна, 79000,
oryslava.kalynyak@lnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1174-9132>

Калиновська Д. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, Україна, 79000,
daria.kalynovska@lnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8458-6568>

Стаття присвячена вивченню взаємозв'язку між двома ключовими для сучасного соціуму процесами – формуванням дискурсивного сприйняття того чи іншого феномену та конструюванням відповідних поведінкових моделей. Дискурсивне сприйняття формується в рамках актуальних для суспільства дискурсів, співзвучність та взаємовиключність котрих породжує різного роду суспільні маніпуляції. Прикладом для дослідження взаємозв'язку між діючими у соціумі дискурсами та поведінковими моделями їх прихильників стала пандемія коронавірусу та пов'язані з нею карантинні обмеження. Теоретико-методологічну базу роботи складають положення соціального конструктивізму та критичного дискурс-аналізу Н. Феркло, відповідно до яких соціальна реальність конструюється через досвіди людей, котрі в свою чергу формуються в руслі різних дискурсивних бачень світу. У статті розроблено і представлено авторське моделювання ймовірного взаємозв'язку між дискурсами про пандемію коронавірусу та карантинні обмеження, що існують у сучасному українському суспільстві, та поведінковими моделями прихильників цих дискурсів. В авторській схемі розкрито три взаємовиключні дискурси сприйняття пандемії та відповідні до них моделі поведінки. Авторське моделювання передбачає вивчення масової свідомості з увагою до трьох чинників: сприйняття – когнітивного, оціночно-емоційного та поведінкового. Авторська схема була апробована в ході дослідження, що проводилося методикою глибинного інтерв'ю.

© Калиняк О.Т., Калиновська Д.В., 2021

Результати дослідження підтвердили існування трьох дискурсів про коронавірус, продемонстрували відмінності між їхніми прихильниками, особливо, на рівні оціночно-емоційного чинника, а також дали підстави для виокремлено двох поведінкових моделей, які конструюються людьми під час пандемії. Результати дослідження дали поштовх для нових припущень, підтвердження чи спростування котрих потребує подальшого вивчення із застосуванням іншої соціологічної методики.

Ключові слова: дискурс, маніпуляції, поведінкова модель, коронавірус

Постановка проблеми. Із розвитком сучасного інформаційного суспільства невід'ємною частиною людського життя став медіа-простір, який є потужним майданчиком для функціонування та трансформації різноманітних інформаційних потоків, в тому числі тих, що пов'язані з різного роду маніпуляціями та фейками. Велика кількість інформації, її невпорядкованість та хаотичність, суперечливість та неправдивість, маніпулятивність та заангажованість конструюють інформаційний простір, в котрому стає складно орієнтуватися та легко загубитися. Далеко не кожен спроможний протистояти потужним інформаційним впливам, що актуалізує маніпулятивні процеси як на індивідуальному рівні, так і на рівні масової свідомості. Ускладнюється ситуація тим, що в сучасних умовах аудиторія, отримавши інформацію, тлумачить та поширює її, стаючи повноправним співучасником інформаційного процесу. Завдяки цьому безмежний інформаційний простір стає ще більш вразливим для деструктивних проявів маніпуляцій суспільною та індивідуальною свідомістю.

Будучи ключовим компонентом не зовсім впорядкованого сучасного інформаційного простору, маніпуляції суспільною свідомістю є цілеспрямованими процесами та відбуваються досить структуровано. Зазвичай вони формуються у певному руслі чи дискурсі, який може змінюватися залежно від того, хто є творцем та промоутером маніпуляції. Різні дискурси, доповнюючи чи виключаючи один одного, створюють добрий ґрунт для різних маніпуляцій, надаючи їм відповідне обґрунтування, котре посилює їх вагу в масовій свідомості.

Маніпуляції свідомістю сучасних людей набули гострої актуальності під час пандемії COVID-19, коли люди опинилися у незвичній ситуації, а соціальна реальність стала посилено конструюватися за допомогою ЗМІ, державних, комерційних та громадських структур, а також самого суспільства. Пандемія коронавірусу стала новим і дуже неоднозначним феноменом для сучасного соціуму. З одного боку, пандемія набула глобальних масштабів, а з іншого не залишила поза своєю сферою впливу жодну, навіть найбільш незначну ділянку людського життя. Новизна та неоднозначність часто породжують різного роду маніпуляції.

Ситуація з коронавірусом не стала винятком, адже полеміка щодо тих чи інших пандемічних питань все частіше асоціюється з маніпулятивними викликами. Важливо зауважити, що ці маніпуляції відбуваються не абстрактно, а в рамках актуальних у суспільстві дискурсів стосовно коронавірусу. З соціологічної точки зору доцільно прослідкувати, як здійснюється маніпуляція, зумовлена дискурсами, і як це ймовірно може формувати поведінку сучасних людей.

Дослідження та публікації. На сьогодні проблематика маніпулятивного впливу, зокрема, в середовищі ЗМІ, є однією з найбільш досліджуваних. Серед найбільш знайомих науковців, які в різний спосіб вивчали маніпуляцію, слід виокремити політологів І. Буркута, В. Воротинського, О. Гіду, М. Гуйтора, Я. Деркаченка, Б. Ковалевича, а також соціологів Н. Ковтун, В. Коломієць, Н. Лігачову, С. Сибирякова, С. Черненко. Важливо підкреслити вклад іноземних вчених у глибше розуміння феномену маніпуляції, а саме соціологів С. Кара-Мурзи, У. Ліппмана, Г. Лебона, Т. Постмеса, а також психологів С. Доуки та Р. Чалдині. У контексті маніпуляцій засобами масової інформації інформативними є висновки, викладені у працях П. Лазарсфельда, Г. Маркузе, Р. Мертона, В. Ядова та ін.

Вплив на суспільну свідомість у своїй діяльності розглядали такі соціологи як Ж. Бодійар, П. Бурд'є, Г. Лебон, У. Ліппман, Г. Лассвел, Г. Тард, Л. Уорд, Г. Франке. Особливо уваги маніпуляціям приділяли у своїй науковій діяльності вчені з Франкфуртської школи (Т. Адорно та М. Хоркгаймер), які розвивали теорію «затемнення розуму» та критично ставилися до всеосяжної діяльності ЗМІ. Науковці стверджували, що суспільство стає «м'якотілим» за допомогою «масової індустрії культури» і таким його можна розглядати крізь призму феноменологічної теорії, зокрема, вивчати життєвий світ з позиції маніпулятора, жертви маніпуляцій та спостерігача маніпулятивного процесу. Комплексний аналіз маніпуляцій містить теорія соціального конструктивізму (П. Бергер та Т. Лукман), відповідно до якої усі знання та уявлення індивідів, що конструюють реальність, отримані внаслідок споживання продуктів ЗМІ, котрі в свою чергу неодноразово звертаються до маніпуляцій та є залежними від багатьох зовнішніх факторів.

Серед класичних розробників концепту дискурсу слід відзначити соціологів Р. Барта, Ж. Бодрійяра, Ю. Габермаса та філософів У. Еко, М. Фуко, а також політолога Г. Ласвела. В українській науці дискурс досліджують такі соціологи та філософи як Н. Акінчиць, А. Вовк, І. Клименко, Н. Нагорна, К. Серажим. В іноземних та українських соціологічних студіях можна знайти чимало досліджень, які в той чи інший спосіб вивчають сучасне суспільство та його окремі елементи в рамках різних дискурсів.

Наше зацікавлення становить не просто поєднання таких феноменів, як маніпуляції та дискурси, а межах котрих ці маніпуляції реалізуються, а розробка

авторського моделювання цього процесу на прикладі пандемії коронавірусу. Така задумка, зважаючи на свій комплексний підхід, буде актуальною у теоретичному контексті, однак її особлива актуальність полягатиме в апробації авторської схеми у практичній суспільно важливій площині, що пов'язана з Covid-19.

Пандемія коронавірусу є новим феноменом сучасного суспільства, що зумовлює неоднозначність суспільної думки, викликає дискусійність та суперечливість у різних середовищах. Наукова, зокрема, соціологічна, спільнота активно долучається до таких гострих дискусій, продукуючи чимало досліджень, які стосуються цієї проблематики. Серед цих досліджень на особливу увагу заслуговують опитування Київського міжнародного інституту соціології «Думки і погляди населення України щодо походження коронавірусу і його поширення у світі» [14], ПРООН та ЮНІСЕФ «Дезінформація щодо COVID-19 в Україні» [13], результати аналізу цифрових медіа та опитування громадської думки й моніторинг суспільних настроїв соціологічної групи «Рейтинг» [16] та ін. Всі ці дослідження опосередковано зачіпають тему маніпуляцій в рамках діючих у суспільстві дискурсів, що підкреслює актуальність дослідження, котре мало б комплексно осмислити ці процеси.

Переважно квантитативний характер проведених досліджень, які вивчають пандемію, залишає невивченими глибинні сенси стосовно коронавірусу, котрі виникають у свідомості сучасної людини. Ці глибинні сенси більш доцільно вивчати за допомогою якісної методики, яка вдало доповнить проведені численні кількісні дослідження. Ми припускаємо, що глибинні сенси, зокрема, стосовно коронавірусу, які формуються у свідомості людей в рамках певних дискурсів, розмаїття котрих створює ґрунт для різних маніпуляцій, можуть конструювати різні моделі поведінки сучасної людини.

Зазначене вище дає підстави сформулювати мету цієї розвідки. Таким чином, вона полягатиме у вивченні взаємозв'язку між сенсами, котрі люди вкладають у своє розуміння коронавірусу, та формуванням відповідних поведінкових моделей. Особливість цього взаємозв'язку в тому, що глибинні сенси формуються у контексті функціонування різних дискурсів, які з одного боку конструюються в рамках маніпуляцій, а з іншого – спричиняють ці маніпуляції. Саме тому ця стаття буде присвячена вивченню специфіки маніпуляції масовою свідомістю сучасних людей в рамках конструювання різних дискурсів та формування відповідних моделей поведінки. Прикладом для вивчення цієї схеми стала пандемія коронавірусу як один із найбільш актуальних феноменів сучасного часу.

Виклад основного матеріалу. Маніпуляція, як тип соціального впливу, що має на меті змінити сприйняття або поведінку інших людей за допомогою прихованої тактики в інтересах маніпулятора, може вважатися одним із найбільш міждисциплінарних феноменів сучасності. Адже маніпуляцію можна розглядати

крізь призму психології, філософії, політології, економіки, права тощо. Маніпуляції, котрі можуть розрізнятися за сферою існування, тривалістю, наслідками, результатом та мішенями впливу, є ключовим компонентом сучасного соціуму. На особливу увагу заслуговує соціологічне розуміння маніпуляції, в межах котрого часто розглядають маніпуляцію масовою свідомістю.

Маніпулятивні повідомлення виникають у певному дискурсі – політичному, психологічному, медичному, ідеологічному, економічному, PR-дискурсі тощо. Оскільки дискурс – це відкладений і закріплений спосіб упорядкування дійсності і бачення світу [18], можна стверджувати, що маніпуляції створюють конструкти соціальної реальності в рамках певних дискурсів. Дискурс розуміється як сукупність гомогенних висловлювань, які існують в об'єктивній реальності, та є предметом обговорення. Однією із цілей маніпуляції є прямий вплив на свідомість, а згодом і на поведінку людей, що можна зробити за допомогою конструювання та розповсюдження того чи іншого дискурсу в масах. Пандемія COVID-19, яка спричинила широкий спектр розповсюдження різних маніпулятивних новин, котрі належать до різних, часто взаємовиключних, дискурсів, може бути яскравим прикладом того, як маніпуляції, що функціонують в межах різних дискурсів, формують свідомість і, відповідно, поведінкові моделі.

Теоретико-методологічною основою цієї роботи є положення соціального конструктивізму. Адаптація зазначеного підходу до осмислення маніпуляції та дискурсивних практик дала змогу виокремити низку ключових положень, котрі зумовлюють авторське бачення взаємозв'язку маніпуляцій в рамках дискурсів та ймовірної поведінки. 1) Конструювання соціальної реальності відбувається, зокрема, шляхом впливу певного дискурсу на суспільну свідомість, а згодом на поведінку. 2) Дискурс – форма соціальної практики, він не тільки створює значення, а й піддається впливу різних соціальних контекстів, тобто конструюється. 3) Реальність – це продукт дискурсу, який конструюється певними інституціями. Знання суспільства створені та підтримуються соціальними процесами. Будь-яке знання обумовлює суспільну поведінку, а іншими словами, сконструйований дискурс обумовлює поведінку [19]. 4) Оскільки соціальна реальність одночасно складається з об'єктивності та суб'єктивності, що означає те, що дискурси, які розповсюджуються у суспільстві можуть бути як незалежні від певних обставин та людей, так і сформовані під впливом певних зовнішніх обставин та людей [17].

Виходячи з положень соціального конструктивізму зазначимо, що розуміння реальності, яку індивід сприймає, відбувається через вивчення шляхів, за допомогою яких вони беруть участь у конструюванні цієї реальності. Дискурс бере участь у конструюванні соціальної ідентичності, відносин, знань/значень; від інтерпретації індивідами дискурсів залежить розуміння проблеми та подальші її дії. Оскільки індивід будує бачення соціального світу на основі засвоєного досвіду, ми маємо

підстави використовувати для апробації авторської схеми якісні глибинні інтерв'ю, які вивчатимуть насамперед досвід.

Крім соціального конструктивізму, для формування теоретико-методологічних засад роботи було використано положення критичного дискурс-аналізу Н. Феркло. Увагу акцентовано на дослідженні змін дискурсу, які відбуваються завдяки інтертекстуальності – механізму, за допомогою якого окремих текст (ситуація) привертає елементи і дискурси інших текстів (ситуацій). Комбінація елементів різних дискурсів веде до зміни певного дискурсу, і, отже, до зміни соціо-культурного світу [19], одним із важливих проявів якого є людська поведінка.

Початковим етапом авторського дослідження було проведення аналізу дискурсів щодо вірусу COVID-19 та доцільності карантинних заходів, спричинених протиепідемічною діяльністю. Відтак було виокремлено 3 головні дискурси: 1) дискурс №1 про те, що вірус COVID-19 реально існує, є небезпечним захворюванням, від наслідків якого можна померти, а карантинні заходи є виправданими та доцільними; 2) дискурс №2 про те, що вірус COVID-19 існує, але може вважатися захворюванням не страшнішим за сезонний грип, небезпечність наслідків якого є перебільшеними, а тому карантинні заходи в країні у пропонованому форматі є не виправданими та недоцільними; 3) дискурс №3 про те, що вірус COVID-19 є штучним, його наслідки видумані, а карантин придуманий, зокрема, для збагачення окремих верств населення (див. рис. 1).

Як відомо, дискурси конструюються, у цьому випадку – низкою інституцій: влада (президент, уряд), Міністерство охорони здоров'я України, лідери думок, засоби масової інформації (телебачення), громадська думка та ін. Таким чином створюється перший рівень конструювання дискурсів у свідомості населення – це один із способів, шляхом якого об'єктивна дійсність пропонується до сприйняття та виражається у суб'єктивних судженнях. Оскільки дискурси мають безпосередній зв'язок із поведінкою та подальшими діями індивідів, то можна стверджувати, що конструюючи ці дискурси та розповсюджуючи їх в українському дискурсивному полі, інституції звершують маніпулятивний вплив шляхом зміни поведінки індивідів задля досягнення власних цілей.

Те, що було сприйняте під впливом запропонованого, формує другий рівень конструювання маніпуляцій суспільною свідомістю, а саме під впливом дискурсів вибудовуються нові моделі поведінки українців. Модель поведінки – це певна сукупність дій та рішень індивіда, які він ухвалює за тих чи інших об'єктивних обставин. Модель поведінки людини під час пандемії коронавірусної хвороби формується на основі трьох чинників, а саме на основі когнітивного, який базується на знаннях та значеннях, оціночно-емоційного, який базується на емоційних реакціях, та поведінкового, який базується на тій чи іншій дії або бездіяльності індивідів.

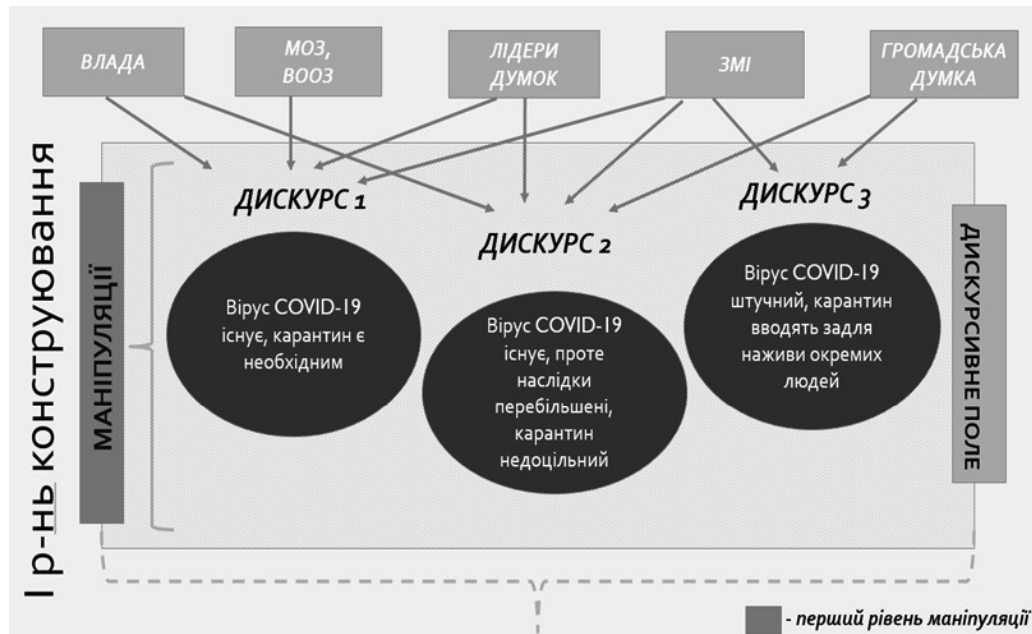

Рис. 1.1. «Дискурси та їх ймовірний вплив на формування моделей поведінки»

Рис. 1.2. «Дискурси та їх ймовірний вплив на формування моделей поведінки»

Як відомо, дискурси конструюються, у цьому випадку – низкою інституцій: влада (президент, уряд), Міністерство охорони здоров’я України, лідери думок, засоби масової інформації (телебачення), громадська думка та ін. Таким чином створюється перший рівень конструювання дискурсів у свідомості населення – це один із способів, шляхом якого об’єктивна дійсність пропонується до сприйняття та виражається у суб’єктивних судженнях. Оскільки дискурси мають безпосередній зв’язок із поведінкою та подальшими діями індивідів, то можна стверджувати, що конструюючи ці дискурси та розповсюджуючи їх в українському дискурсивному полі, інституції звершують маніпулятивний вплив шляхом зміни поведінки індивідів задля досягнення власних цілей.

Те, що було сприйняте під впливом запропонованого, формує другий рівень конструювання маніпуляцій суспільною свідомістю, а саме під впливом дискурсів вибудовуються нові моделі поведінки українців. Модель поведінки – це певна сукупність дій та рішень індивіда, які він ухвалює за тих чи інших об’єктивних обставин. Модель поведінки людини під час пандемії коронавірусної хвороби формується на основі трьох чинників, а саме на основі когнітивного, який базується на знаннях та значеннях, оціночно-емоційного, який базується на емоційних реакціях, та поведінкового, який базується на тій чи іншій дії або бездіяльності індивідів.

Відповідно до когнітивного чинника можна виокремити такі ймовірні розуміння коронавірусу та карантину:

- COVID-19 є смертельною хворобою, від якої помирають;
- COVID-19 прирівнюється до перебігу захворюваності сезонним грипом;
- карантинні заходи необхідні до виконання, адже вони допомагають стримати швидке розповсюдження захворюваності;

- карантинні заходи необхідні задля збагачення окремих верств населення та зубожіння українців;

Відповідно до оціночно-емоційного чинника можна виокремити низку потенційних оціночних суджень щодо коронавірусу та карантину:

- схвалення дій держави щодо застосування карантину в Україні;
- несхвалення дій держави щодо застосування карантину в Україні;
- схвалення дій індивідів щодо застосування засобів особистого захисту в громадських місцях;
- несхвалення та байдужість до того, чи індивіди застосовують засоби особистого захисту;

Відповідно до поведінкового чинника можна виокремити ймовірні поведінкові установки щодо коронавірусу та карантину:

- дотримання жорсткого карантину та обов'язкове використання засобів індивідуального захисту;
- недотримання карантину, але використання засобів індивідуального захисту в громадських місцях;
- недотримання карантину та неналежне використання/невикористання засобів індивідуального захисту в громадських місцях.

Всі три чинники дозволять сконструювати різні моделі поведінки людей, котрі мають в собі різні прояви цих чинників та формуються внаслідок нав'язування тієї чи іншої інформації.

Перша модель поведінки «свідома» – вона притаманна людям, котрі притримуються дискурсу №1, вважають карантин необхідним, аби стримати кількість хворих в країні, відповідно, схвалюють його запровадження, натомість не схвалюють людей, які не носять засоби особистого захисту, та загалом особисто дотримуються карантинних правил.

Друга модель поведінки «вимушено-свідома» – характерна для людей, що притримуються дискурсу №2, переконані, що у карантині немає особливої потреби, байдуже ставляться до людей, які не носять засоби особистого захисту, та загалом дотримуються карантину за типом «шведського сценарію».

Третя модель поведінки «вимушено-нейтральна» – стосується людей, що притримуються дискурсу №3, впевнені, що карантин запроваджують задля певних цілей, не схвалюють його запровадження, байдуже оцінюють і навіть підтримують людей, які не носять засоби особистого захисту, загалом не дотримуються карантинних правил.

В ході дослідження буде перевірено гіпотезу про існування взаємозв'язку між сенсами, котрі люди вкладають у своє розуміння пандемії, що існує в рамках одного із запропонованих дискурсів, та їхніми ймовірними моделями поведінки стосовно

дотримання чи недотримання карантинних правил. Відповідно до запропонованого вище моделювання аналіз отриманих даних глибинних інтерв'ю здійснюватиметься в руслі трьох чинників – когнітивного, оціночно-емоційного та поведінкового.

Аналізуючи когнітивний чинник, що пов'язаний з поінформованістю респондентів про коронавірус, ми намагалися прослідкувати певні відмінності між респондентами, котрі ймовірно можуть мати значення для поведінки людей, які належать до цих груп. Однак результати глибинного дослідження практично не продемонстрували різного розуміння коронавірусу, наприклад, людьми різного віку. Респонденти справді демонструють належність до трьох зазначених вище дискурсів про коронавірус (див. рис 1), проте апологетами всіх дискурсів є представники різних вікових груп [1, 2, 7, 9, 11]. Щодо версій про походження вірусу, то в ході дослідження зі слів респондентів, незалежно від віку, виокремлено дві версії – штучного розроблення в лабораторії [7, 10, 11] та появи шляхом модифікації [2, 3, 8]. Для порівняння - відповідно до даних дослідження «Вакцинація в Україні: бар'єри і можливості», проведеного соціологічною групою «Рейтинг» протягом 18-19 березня 2021 року, 71% опитаних вважають, що коронавірус – це штучно створений вірус і лише 19% вважають, що вірус виник природнім шляхом [12]. Ще одне дослідження під назвою «Особливості споживання (дез)інформації», проведене соціологічною агенцією «Фама» впродовж липня 2021 року, говорить про те, що 48% згідні з тим, що вірус був штучно розроблений, щоб боротись із перенаселенням (зокрема, для винищення людей старшого віку), а також 42% вважають, що вакцинація від COVID-19 – шлях до тотального контролю над людством [15].

Крім віку, важливим соціально-демографічним фактором, який міг би, з нашої точки зору, формувати обізнаність про коронавірус, є наявність медичної освіти. Однак наші респонденти з медичною освітою декларують своє розуміння коронавірусу в рамках різних дискурсів [3, 6, 7, 9], що не дає підстав вважати медичну освіту визначальним фактором для формування різних поведінкових моделей.

Іншим чинником, котрий, за нашим припущенням, міг би мати значення для розуміння коронавірусу, і відповідно, формування певної поведінкової моделі, є спосіб отримання інформації. З нашого дослідження можемо зробити висновок, що частина респондентів, які декларують прихильність до всіх представлених дискурсів, дізнаються інформацію про пандемію здебільшого з мережі Інтернет, зокрема з соціальних мереж [3, 5, 8, 9, 10]. Інша група респондентів, котрі також дотримуються усіх трьох дискурсів, або взагалі не цікавляться новинами, пов'язаними із COVID-19, або не надають цій інформації вагомого значення [1, 2, 4]. Таким чином, спосіб отримання інформації про коронавірус як чинник ймовірного впливу на поведінку в час карантину потребує додаткового дослідження, наприклад, методом контент-аналізу сайтів, на яких респонденти знаходять інформацію, з подальшим

співставленням із дискурсом, якого вони дотримуються. Загалом для того аби все ж перевірити ймовірність взаємозв'язку усіх зазначених факторів та поведінкових моделей необхідно залучити кількісні дослідження, які мають добру перспективу для розвитку запропонованої дослідницької моделі.

Аналіз оціночно-емоційного чинника формування свідомості сучасних людей у контексті пандемії коронавірусу дав підстави припустити, що залежно від того, якого із зазначених вище дискурсів дотримується людина, рівень її емоцій щодо цього захворювання може відрізнятись. Відповідно до результатів дослідження, вдалося виокремити три основні емоції, притаманні респондентам: страх (дискурс №1: «потрібно зберігати всі настанови (карантинні), дотримуватися всіх їхніх правил; друге, щоб ця хвороба пішла від нас скоріше. І третє – страх захворіти» [7]), байдужість (дискурс №2: «що це все «розводняк», що нас просто використовують і хочуть відволікти від чогось великого, серйозного» [1]) та безстрашність (дискурс №3: «страху не було, не було і на початку, а тепер так взагалі немає страху. Що стосується смерті, люди вмирили і в інші роки, і вмирили від грипу, тому, може так жорстоко говорити, але комусь не пощастило. Я вважаю, що цього не треба боятися» [3]). Таким чином, можемо зробити висновок, що емоційний стан людей залежить від того, який дискурс превалює в їхньому осмисленні коронавірусу, що ймовірно матиме наслідком певні поведінкові особливості.

Відповіді респондентів стосовно їхніх емоцій, спрямованих на тих людей, які не дотримуються карантинних заходів, дають підстави виокремити дві основні емоційні реакції – нейтральні емоції, які виражаються словосполученнями «мені все одно», «це їх особиста справа», «це їх вибір» тощо [2, 5, 10], та емоції гострого засудження, які виявляються у виразах «я їх не розумію», «зневажаю», «дуже негативно ставлюся» тощо [4, 7, 9]. Варто зауважити, що респонденти, які підтримують дискурс №1, зазвичай відчувають негативні емоції щодо тих, хто не носить маску, у той час, коли респонденти дискурсів №2 та №3 демонструють нейтральне ставлення.

Одне з наших дослідницьких припущень з приводу емоційних чинників впливу на моделі поведінки українців під час пандемії було присвячено фінансовому становищу людей під час карантину. Отримані емпіричні результати свідчать про те, що респонденти, які не мали значних негативних трансформацій у своєму економічному становищі під час карантинних обмежень, більш позитивно ставляться до останніх та більш серйозно сприймають хворобу й, відповідно, дотримуються дискурсу №1: «ніяк, бо у мене була робота, що до карантину, що після карантину, під час» [9]. Проте ті, які мали негативний вплив на своє фінансове становище, негативно ставляться до карантину, а також зазвичай підтримують дискурс №2 та №3: «стан фінансовий мій змінився, я не мала грошей, щоб платити працівникам,

мені довелося декількох звільнити. Я до цього ставлюся звичайно негативно» [11]. Таким чином, можемо говорити про те, що рівень оцінки та емоцій щодо коронавірусу корелює з економічним становищем людей, зокрема, з його змінами, спричиненими пандемією.

Ще одне дослідницьке припущення стосувалося взаємозв'язку довіри людей до певних інституцій, що дотичні до проблем пандемії, з їхніми поведінковими моделями під час карантинних обмежень. Отримані результати дають підстави відзначити певну закономірність: опитані, які дотримуються лінії першого дискурсу у питаннях коронавірусу, зазвичай довіряють таким інституціям як Міністерство охорони здоров'я та Всесвітня організація охорони здоров'я, аргументуючи довіру тим, що ці структури складаються з фахівців, які мають достовірну інформацію [4, 9]. Респонденти, які притримуються лінії другого та третього дискурсів, декларують свою найбільшу довіру до громадської думки найближчого кола осіб, зокрема, тих, хто перехворів, родичів, друзів тощо [1, 2, 10, 11]. Таким чином, можемо спостерігати залежність між довірою і, відповідно, позитивною оцінкою інституцій, що пов'язані з питаннями коронавірусу, та поведінкою людей під час пандемії. Адже респонденти дискурсу №1, які прислухаються до думки таких інституцій як МОЗ та ВООЗ, які, у свою чергу, зобов'язують українців притримуватися карантинних обмежень, роблять це під впливом рекомендацій інституцій, яким вони довіряють [4, 9]. У той же час, респонденти дискурсу №2 та №3 відчують недовіру до МОЗ та ВООЗ, й, відповідно, не виконують тих постанов, які зобов'язують виконувати ці інституції, а отже, не до кінця дотримуються карантинних обмежень [1, 2, 10, 11].

Аналізуючи поведінковий чинник формування свідомості людей щодо коронавірусу, звертаємо увагу на наміри людей дотримуватися та/або не дотримуватися карантинних обмежень. Результати проведеного дослідження продемонстрували, що модель поведінки респондентів практично не зазнала змін впродовж карантину – ті респонденти, які від початку пандемії дотримувалися обмежень – продовжують дотримуватися їх, а ті, які не дотримувалися їх – нічого не змінили й продовжують зберігати звичну для себе практику [1, 2, 8, 9, 10]. Це дає підстави стверджувати, що поведінкові моделі в рамках карантину зберігають свою сталість, при чому функціонують в межах існуючих дискурсів про коронавірус.

Слід відзначити, що респонденти в ході дослідження давали здебільшого позитивні прогнози щодо подальшого перебігу COVID-19, висловлювали надію на швидке завершення пандемії. Але тут також є певні відмінності - ті респонденти, які схвалюють карантинні обмеження вважають, що це станеться тільки за умови дотримання усіх карантинних обмежень, натомість ті, які не схвалюють карантину, прогнозують покращення за умови визнання того, що наслідки коронавірусу перебільшені та відмови від карантинних обмежень [3, 5, 8].

Підсумовуючи, слід повернутися до запропонованого моделювання взаємозв'язку дискурсів про коронавірус та поведінкових моделей в умовах карантину (див рис. 1). Теоретично ми припускали, що якщо людина добре обізнана щодо хвороби, то вона мала би виконувати усі правила та рекомендації, аби запобігти захворюванню (модель 1 «Свідома»). Проте виявилось, що така ситуація не є паттерном. Під час дослідження з'ясувалося, що люди сповна обізнані щодо хвороби, але це не забороняє їм не виконувати правила карантину. Цим самим можна зазначити, що відбувається «змішання» виокремлених теоретичних логічних ліній поведінки людей під час пандемії. Результати дослідження, натомість, дали змогу виокремити дві моделі (замість запропонованих трьох – див рис. 1) поведінки українців, які сформувалися під час пандемії.

1) «Свідома» - притаманна людині, яка дотримується усіх правил карантинних обмежень, довіряє українській медицині, цікавиться новинами про коронавірус (статистика захворюваності), довіряє риториці Міністерства охорони здоров'я України, не має негативного впливу на роботу та своє фінансове становище внаслідок карантину, а також вважає карантин доцільним превентивним засобом розповсюдження захворюваності (див. таблицю 1).

2) «Свідомо-нейтральна» - характерна для людини, котра частково дотримується карантинних обмежень, живе за правилами так званого «шведського сценарію», має посередній рівень довіри до української медицини, не цікавиться новинами про коронавірус, довіряє громадській думці більше, ніж заявам офіційних інституцій, відчула негативний вплив карантину на своє фінансове становище, а також вбачає у карантинних обмеженнях негатив та певний задум з боку владних еліт (див. таблицю 1).

Таблиця 1.

Моделі поведінки українців під час карантинних обмежень

<i>Критерії</i>	Модель поведінки №1 «Свідома»	Модель поведінки №2 «Свідомо-нейтральна»
<i>Дотримання карантинних обмежень</i>	+	±
<i>Довіра до української медицини</i>	+	-
<i>Зацікавленість новинами про COVID-19</i>	+	-
<i>Довіра до інституцій</i>	МОЗ, ВООЗ	Громадська думка
<i>Карантин – це ...</i>	Превентивні заходи для запобігання розповсюдження захворюваності	Обмеження з певним задумом задля досягнення цілей політичних еліт
<i>Походження COVID-19</i>	Штучне, лабораторне	
<i>Фінансове становище</i>	Внаслідок карантину залишилося попереднім; покращилося	Внаслідок карантину погіршилося

Відмінність між теоретичним задумом і емпіричними даними полягає у заміні трьох моделей, що відповідали трьом різним дискурсам про коронавірус, двома моделями, перша з яких відповідає дискурсу № 1, а друга – об'єднує дискурси № 2 і № 3. Таке неспівпадіння можна пояснити швидкими змінами в досліджуваному феномені, котрий перебуває на піку актуальності. Крім цього, можемо зробити висновок про певну поляризацію суспільства у контексті коронавірусу і карантину, котра також потребувала певного часу. Якщо на початку пандемії у суспільстві панувало три дискурси, які могли формувати відповідні поведінкові моделі, то вже через рік суспільна думка, а отже і відповідні до неї поведінкові моделі, стали більш визначеними та поляризованими.

Висновки. Таким чином, розуміння людьми проблематики коронавірусу конструюється в межах різних дискурсів, які є актуальними в українському медіа просторі в сучасний період та активно підтримуюся чи, навпаки, заперечуються, різними важливими для суспільної думки соціальними інститутами. Очевидно, що співіснування різних, взаємовиключних, дискурсів про коронавірус не обходиться без маніпулятивних впливів на масову свідомість людей, котру різними способами цілеспрямовано формують у тому чи іншому напрямі. Найбільш чітко відмінність у сприйнятті пандемії та карантину між представниками різних дискурсів проявилася на рівні емоційно-оціночного чинника, про що свідчать різні оцінки людей свого емоційного стану, різні ступені довіри та недовіри до компетентних у сфері охорони здоров'я інституцій, різні оцінки наслідків пандемії, наприклад, для фінансового становища тощо. Інші чинники, зокрема, когнітивний та поведінковий, не продемонстрували таких чітких відмінностей, що наштовхує на гіпотезу про формування свідомості людей щодо пандемії та карантину за змішаним принципом – коли глибока обізнаність не обов'язково передбачає високий рівень виконавчої дисциплінованості. Результати дослідження все ж дали підстави для конструювання двох поведінкових моделей – свідомої та свідомо-нейтральної, котрі сформовані на основі різного бачення стосовно пандемії та карантинних правил. Ці бачення викристалізуються в межах різних дискурсів, приймаючи які, люди вкладають різні сенси у свої потенційні поведінкові моделі.

Перспективність подальшого вивчення цієї теми пов'язана з необхідністю перевірити низку гіпотез, що виникли вже у процесі дослідження. Кількісні дослідження будуть доречними для вивчення кореляції сприйняття коронавірусу та карантину з соціально-демографічними, зокрема, віковими чи освітніми показниками. Контент-аналіз джерел інформації про пандемію дозволить прослідкувати відмінність між таким сприйняттям та типом інформаційного джерела, що використовується різними людьми. Динамічність всього, що пов'язано з пандемією, вимагає проведення повторного глибинного дослідження стосовно взаємозв'язку

розуміння коронавірусу та відповідними поведінковими установками, найперше, стосовно вакцинації, котра набула особливої суспільної гостроти і потребує різностороннього вивчення.

Список джерел та наукової літератури

1. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Вікторією (27.01.2021, м. Харків).
2. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Діаною (26.02.2021, м. Львів).
3. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Людмилою (04.02. 2021, м. Харків).
4. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Марією (27.01.2021, м. Харків).
5. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Надією (14.03.2021, м. Львів).
6. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Оксаною (28.01.2021, м. Харків).
7. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Ольгою (28.01. 2021, м. Харків).
8. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Орестом (03.03.2021, м. Львів).
9. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Таїсією (25.01.2021, м. Харків).
10. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Тарасом (15.02.2021, м. Львів).
11. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Тетяною (20.02.2021, м. Львів).
12. Вакцинація в Україні: бар'єри і можливості (18-19 березня 2021 року). Всеукраїнське опитування соціологічної групи «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/vaksinaciya_v_ukraine_barery_i_vozmozhnosti_18-19_marta_2021.html (дата звернення: 23.03.2021)
13. Дезінформація щодо COVID-19 в Україні. Результати аналізу цифрових медіа та опитування громадської думки. Дослідження, проведене групою медіа-аналітиків SemanticForce на замовлення Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) та Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) URL: <https://healthcenter.od.ua/2021/03/15/doslidzhennya-oon-infodemiya-dezinformacziyi-pro-covid-19-shkodyt-zdorovyu-ukrayinciv/> (дата звернення: 16.04.2021)
14. Думки і погляд населення України щодо походження коронавірусу і його поширення у світі: травень-червень 2020 року. Всеукраїнське дослідження Київського міжнародного інституту соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=952&page=1> (дата звернення: 23.03.2021)
15. Особливості споживання (дез)інформації (липень 2021 року). Соціологічна агенція «Фама». URL: <https://fama.agency/wp-content/uploads/2021/09/zvit-Praktyka-spozhyvannya-dezinformatsiyi.pdf>
16. Суспільно-політичні настрої населення (6-7 квітня 2021 року). Всеукраїнське опитування соціологічної групи «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_6-7_aprelya_2021.html (дата звернення: 16.04.2021)
17. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Москва. «Медиум». 1995. 323 с.
18. Миллер А. О дискурсивной природе национализмов. «Гражданское общество». 1997. № 4. С. 101-111.
19. Филлипс Л., Йоргенсен М. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков. 2008.

References

1. Transcription of Interview with Victoria (2021) [in Ukrainian]
2. Transcription of Interview with Diana (2021) [in Ukrainian]
3. Transcription of Interview with Ludmyla (2021) [in Ukrainian]
4. Transcription of Interview with Maria (2021) [in Ukrainian]
5. Transcription of Interview with Nadiya (2021) [in Ukrainian]
6. Transcription of Interview with Oksana (2021) [in Ukrainian]
7. Transcription of Interview with Olga (2021) [in Ukrainian]
8. Transcription of Interview with Orest (2021) [in Ukrainian]
9. Transcription of Interview with Taisiya (2021) [in Ukrainian]
10. Transcription of Interview with Taras (2021) [in Ukrainian]
11. Transcription of Interview with Tatiana (2021) [in Ukrainian]
12. Vaccination in Ukraine: barriers and opportunities (March 18-19, 2021). All-Ukrainian poll of the sociological group «Rating». URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/vakcinaciya_v_ukraine_barery_i_vozmozhnosti_18-19_marta_2021.html [in Ukrainian]
13. Misinformation about COVID-19 in Ukraine. Results of digital media analysis and public opinion polls. A team of SemanticForce media analysts commissioned by the United Nations Development Program (UNDP) and the United Nations Children's Fund (UNICEF). <https://healthcenter.od.ua/2021/03/15/doslidzhennya-oon-infodemiya-dezinformacziyi-pro-covid-19-shkodyt-zdorovyu-ukrayincziv/> [in Ukrainian]
14. Opinions and views of Ukraine's population on the origin of coronavirus and its spread in the world: May-June 2020. All-Ukrainian study of the Kyiv International Institute of Sociology. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=952&page=1> [in Ukrainian]
15. Features of consumption of (mis)information (July 2021). Sociological agency «Fama». URL: <https://fama.agency/wp-content/uploads/2021/09/zvit-Praktyka-spozhyvannya-dezinformatsiyi.pdf> [in Ukrainian]
16. Social and political sentiments of the population of Ukraine (April 6-7, 2021). All-Ukrainian poll of the sociological group «Rating». URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_6-7_aprelya_2021.html [in Ukrainian]
17. Berger P., Lukman T. Social construction of reality. A treatise on the sociology of knowledge. Moscow. 1995. 323 p. [in Russian]
18. Miller A. About the discursive nature of nationalisms. «Civil Society». 1997. № 4. 101-111 [in Russian]
19. Phillips L., Jorgensen M. Discourse analysis. Theory and method. Kharkiv. 2008.

**PECULIARITIES OF FORMATION OF DISCOURSE PERCEPTIONS
AND BEHAVIORAL MODELS CONSTRUCTION
(ON THE EXAMPLE OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC)**

O. Kalynyak,

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine, 79000
email: oryslava.kalynyak@lnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1174-9132>

D. Kalynovska

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine, 79000
email: daria.kalynovska@lnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8458-6568>

The article is devoted to the study of the relationship between two key processes in modern society – the development of a discursive perception of a phenomenon and the design of corresponding behavioural models. Discursive perception is formed within the framework of public discourses that are relevant to a given society, the harmony and mutual exclusion of which, existing in parallel, rise various forms of social manipulation. The coronavirus pandemic and associated quarantine restrictions are an example of the relationship between social discourse and the behavioural patterns. The theoretical and methodological basis of the work are the provisions of social constructivism and critical discourse of analysis by N. Ferklo, according to which social reality is constructed through human experience, which shaped by various discursive visions. In the article has developed and presented an author's simulation of the possible relationship between the discourses of the coronavirus pandemic and the quarantine restrictions, that exist in modern Ukrainian society, and behavioral patterns, designed within the understanding of the proponents of these discourses. Three mutually exclusive discourses of the pandemic perception and their corresponding behaviours are described in the author's chart. The modeling involves the study of mass consciousness, which has led to the identification of three perceptual factors - cognitive, evaluative-emotional and behavioral. The model's proprietary design was tested during the study conducted by the in-depth interview methodology. The results of the study confirmed the existence of three discourses about coronavirus, showed the differences between their supporters, especially at the evaluative-emotional level, also provided grounds for separation of two behavioral models, which are designed by humans during a pandemic. The results of the study rised new assumptions, the confirmation or refutation of which requires further study using another sociological methodology.

Key words: discourse, manipulation, behavioral model, coronavirus

Стаття надійшла до редколегії 21.09.2021

Прийнята до друку 15.11.2021